

HAL
open science

Ibèria! Ibèria!: al voltant d'un ideal maragallià

Jordi Cerda Subirachs

► **To cite this version:**

Jordi Cerda Subirachs. Ibèria! Ibèria!: al voltant d'un ideal maragallià. Catalonia, 2012, La projection internationale de Joan Maragall / La projecció internacional de Joan Maragall, 10, pp.13-32. <hal-03635571>

HAL Id: hal-03635571

<https://hal.science/hal-03635571v1>

Submitted on 8 Apr 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

HAL Authorization

***Ibèria! Ibèria!:* al voltant d'un ideal maragallià¹**

Jordi CERDA SUBIRACHS
 Universitat Autònoma de Barcelona
 jordi.cerda@uab.cat

Résumé : L'oeuvre de Maragall soulève des doutes élémentaires pour ceux qui veulent faire de lui un défenseur à outrance de l'iberisme le plus conventionnel. Même si certains vers et arguments du poète ont construit des discours idéologiques et nationaux variés et contradictoires, il faut faire l'effort de lire son oeuvre dans le contexte dans lequel elle s'est produite. Il faut incorporer l'iberisme dans notre historiographie culturelle sans oublier que, tout comme le catalanisme, il s'agit d'un concept plus ambigu et dynamique que celui que l'on a assurément forgé.

Mots-clés : Joan Maragall, Iberisme, Jean-Marie Guyau, Rafael Altamira, Pompeu Gener.

L'expressió «mort d'un poeta» sol ser sempre més concreta que «vida d'un poeta», tal vegada perquè vida i poeta arrosseguen vaguetat, mentre que mort és tan definida (i definitiva) com la mateixa producció d'un poeta. Una obra d'art propendeix vers el seu final; és allò que li acaba conferint la forma. Després del darrer vers d'un poeta ja no hi ha res més, llevat de crítica literària. La mort de Maragall va ser interpretada immediatament pels seus contemporanis com una osca en l'evolució de la història cultural catalana; osca que ha anat creixent per efecte d'historiadors i crítics, fins a crear un plec que en secciona el relat.

A voltes la figura escollida per la posteritat com a representativa d'un moment ha estat, molts cops, més discreta, sinó obscura i, en vida, poc o gens va representar. La Viena de Wittgenstein o la Praga de Kafka no van ser mai d'aquests personatges, sinó d'altres que no els han sobreviscut en el temps. La figura que mereix representar una època o un moment concret sempre ho fa en diferit, quan la representació de la seva època, per bé o per mal, ha conclòs. Només quan aquesta figura mor, l'historiador o el crític el pot designar com a protagonista. No discutirem sobre l'existència o no de la Barcelona (o Catalunya) de Maragall. I menys sobre el seu protagonisme en vida del qual, en efecte, va disposar, sobretot els darrers anys.

Volem d'entrada assenyalar que la mort de Maragall ha estat vista molts cops com la conclusió oficiosa d'un període i l'inici d'un altre². No sabem si don Joan era o no

¹Aquest treball s'ha realitzat dins del projecte: «Intercambios entre sistemas literarios: mediación y mediadores desde la literatura catalana (s. XX)», FFI 2008-02987/Filo, del *Ministerio de Ciencia e Innovación*.

² Amb aquestes paraules, Manuel de Montoliu escrivia la necrològica del poeta a *La Vanguardia*: «Con Maragall no solo ha muerto el hombre sino que ha fenecido también todo un periodo de la historia del Renacimiento catalán. Con él ha muerto el periodo de la Poesía para dar lugar al de la Crítica. La poesía durante el periodo representado por Maragall ha ocupado el punto central en todo el movimiento cultural de Cataluña» MONTOLIU, Manuel de. *La Vanguardia* (1/1/1912), p. 8. En la mateixa publicació, gairebé cent anys després, Jaume Subirana insistia en l'escaiença d'una mort amb un nou rumb cultural del país: «El paisaje de Joaquim Sunyer (paradigma noucentista) que colgaba en el gabinete del autor de *La vaca cega*. Y aún estos días, leyendo el prólogo de D'Ors a uno de los volúmenes de las *Obres completes* de Maragall, he aprendido que Xènius recibió y revisó las pruebas de impresión de *La ben plantada* en la mismísima capilla ardiente en que velaban al poeta», SUBIRANA, J. «Que no hay tal muerte». *Cultura/s*,

d'una altra fusta, però se n'han bastit uns separadors que tal vegada han tingut alguna eficiència taxonòmica, però han restat fluïdesa i sobretot no sempre han facilitat la comprensió d'un esclatant inici de segle de la cultura catalana. En definitiva, a la mort de Maragall es va succeir tota una operació per dividir externament i obrir un nou període, una nova fase, que deixava enrere una imatge de crisi com és la de la cultura de tombant de segle. Una operació cultural promoguda per aquells qui es volien sentir estranys d'un període que consideraven d'incerteses i destrets, per obrir-ne un altre en un estadi superior, marcadament més evolucionat i homogeni al de qualsevol gran cultura europea³.

Maragall esdevé el representant literari més conspicu d'un període acabat amb tot allò de positiu que va aportar per a la progressió de la tradició catalana com ara la seva intervenció òbvia com a mitjancer entre les més importants tradicions culturals europees o el seu innegable paper d'innovador. Tanmateix, també arrossega una sèrie de penjaments d'aquest seu període poc evolucionat que seran també tothora recordats pels seus «successors»: una llengua *viva* però que flaquejava o les febretes romànticoïdes intempestives⁴.

A l'hora d'abordar la recepció de Maragall tant en clau interna com externa, no podem menyscar aquest fet. El maragallisme serà present en el panorama cultural de tot el segle XX. I sovint aquest maragallisme que es reivindicava com el més

La Vanguardia (10/XI/2010), p. 2. Certament, l'efecte en què Ors va voler llegir la seva pròpia experiència de la vetlla mortuòria de Maragall, l'entendem més des del distanciament definitiu d'aquest nou rumb que el poeta no va poder veure, més que no pas un galze, una continuïtat, evident entre uns i altres. Pel que fa al quadre «Pastoral» de J. Sunyer, cal recordar que van ser els fills del poeta que el van penjar al despatx anys després de la mort del seu pare.

³ Ja en vida, Maragall era criticat per una suposada empallegosa facilitat. R. D. Perés, per exemple, en una ressenya de *Poesies* (1895), ja formulava el penjament de l'elemental versificatòria del poeta: «El mayor reproche que cabe dirigirle es la afectación de cierta especie de facilidad, desdeñosa de toda traba, que muchas veces parece más bien voluntario descuido. Si esto se convierte en teoría, que sí se convertirá, puede perjudicar bastante en vez de ser beneficioso, como si dentro de la corrección se intentaba dar mayor movimiento y variedad á la forma del verso» PERÉS, R. D. «Notas catalanas». *Revista Crítica de Historia y Literatura Española, Portuguesa e Hispano-americana*, Tomo 1, (diciembre 1895-noviembre 1896), p. 96. Notem el fet que Perés adverteix que aquesta «teoria» esdevindrà magisteri (com si tingués la certesa de la imminent *Teoria de la paraula viva*). Montoliu des de *La Veu de Catalunya* va insistir en una lectura superada de la paraula viva de Maragall on es recordaven dues tendències antagòniques del segle XIX: el romanticisme i el naturalisme «Era una veritable preocupació biològica la que tenia Maragall en l'esfera de l'estètica. Nascut i educat en el període en el qual dominaven al món intel·lectual els corrents del naturalisme, sembla com si se li hagués encomanat la dèria fisiològica que distingeix les teories d'aquesta escola. Ell, com a bon romàntic, era per temperament panteista; i tota l'activitat creadora del poeta era per a ell com una manifestació, la més sublim de la vida mateixa de la divina Natura. Per ell l'art i la poesia eren una pura prolongació de la Natura, de la vida universal. En bona Estètica, però, l'art, i per tant, la Poesia és tot un món diferent i complementari del de la Natura. La Poesia no és precisament una més alta manifestació de la Natura, sinó una Representació, la bella representació de la Natura, obrada per l'activitat conscient de l'Esperit. Recordem aquell pensament de Kant: "La natura ens dona belles coses; l'art ens dona belles representacions de les coses" [...] El lema de tota vera poesia ha d'ésser no la paraula viva, sinó la paraula bella» MONTOLIU, Manuel de. *Breviari Crític 1923-24*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1926, p. 280-282. Maragall, en definitiva, rep crítiques, en vida, per la seva modernitat, en la seva mort, per la no superació d'un capteniment vuitcentista.

⁴ Fem al·lusió a la polèmica entre Manuel de Montoliu i Carles Riba, on aquest darrer va fer gala en correspondència privada d'una agra crítica a aquells que es reivindicaven com a «maragallians»: «tiro de gola [...] contra els maragallians, aquests petits esteticistes de l'enfebrada puresa, per fer ressorgir més pura la grandesa del Maragall major. Tots els Montolius vells i joves s'hauran de sentir al·ludits; ho pagaran llurs vestidures, no jo», carta a Paulina Crusat, 15 /IV/1954. Dins *Cartes de Carles Riba, III: 1953-1959*. Barcelona: IEC i La Magrana, 1993, p. 114. Per a un seguiment i comentari de la polèmica entre M. de Montoliu i C. Riba, cf. MEDINA, J. «Polèmiques amb Manuel de Montoliu». *Carles Riba (1893-1959), II*. Barcelona: PAM, 1989, p. 41-55.

significadament fidel serà molts cops assimilat com una opció regressiva, sinó passadista, per aquells qui se sentien i es volien la novetat. Un fet, aquesta identificació, molts cops injusta, que pretenia deixar fora de joc tendències manifestament continuadores de les propostes maragallianes, però sobretot injusta i reductora per a la comprensió de Maragall.

A ningú li pot passar per alt de cara a la recepció internacional de Maragall que la seva mort coincideix amb una inflexió decisiva del moviment nacionalista català. De l'agitació patriòtica per part d'un moviment organitzat, es va passar a un moviment nacional de masses estès a tot el territori i amb pes polític⁵. Maragall va ser «el més gran poeta de les festes ciutadanes de Catalunya, l'encenedor en nostres ànimes de festes catalanes perennals»⁶. Poques obres com las de l'autor dels *Cants* vénen a celebrar la festa, no en el to commemoratiu de la poesia vuitcentista, a la manera d'un *peplum*, sinó des de la immanència, des de l'acuitat d'allò intens circumscrit en el present etern. Una poesia maragalliana amb vocació de memòria col·lectiva, de deliberat caràcter impersonal, assenta les bases del que els sociòlegs anomenen memòria social; element que tant determina la seva immediata recepció⁷.

Entre les estratègies del nacionalisme, ja moviment de masses, es troba la internacionalització del cas català. La referència de Maragall esdevindrà ineludible per la pulsio externalitzadora del catalanisme amb la voluntat de prestigiar un moviment des d'un referent culturalista i no de mer poder. De Maragall tothom n'admira allò que ara en diem –amb perdó– transversalitat; la seva capacitat per ser referent entre sectors ideològics no només diferents, sinó opòsits. Aquesta ductilitat no li ha minvat mai la imatge de sinceritat del seu art i del seu pensament, una mena, així el va titllar Carner, d'«àngel de l'autenticitat»⁸. Cal, doncs, tenir en compte aquest factor d'una utilitat indiscutible per a un moviment que pretén arribar a tots els sectors socials i ideològics, i donar-se a conèixer i situar-se en un nou marc geopolític. Tanmateix, és evident que aquesta sobreutilització té els seus costos. I aquella representativitat de què ara parlàvem és fal·laç; potser perquè, ben mirat, Maragall només es va representar a ell mateix.

Una pàtria més gran

El territori de *Os Lusíadas*, com el de *L'Atlàntida*, parteix del peninsular ibèric i té una projecció universal. En un moment de crisi de final del segle XIX, de *decadència dos povos peninsulares*, es recorda i s'actualitza amb aquest imaginari el caràcter providencialista de les descobertes, de la gesta de Colom o dels lusíades. La recuperació o creació del relat èpic l'entendem com un factor compensatori de l'evident pèrdua de pes polític de les dues històriques potències imperials en el concert de les grans potències colonials del moment. No cal insistir-hi gaire: la conferència de Berlín, l'ultimatum anglès o el desastre de Cuba i Filipines són esdeveniments que marquen les

⁵ És el pas de la fase A a la B, segons Hroch, quan un nucli intel·lectual reduït i actiu aconsegueix articular un moviment organitzat que activa la fermentació de la consciència nacional. La següent fase, la C, és l'aparició d'un moviment de masses, estès per tot el territori; cf. HROCH, Miroslav. *La naturalesa de la nació*. Catarroja-València: Editorial Afers, 2001.

⁶ FARRAN MAYORAL, J. *Destriador de Nobleses*, dins MARAGALL, Joan. *Obres Completes I, Obra Catalana*, [a partir d'ara: *OC I*]. Barcelona: Editorial Selecta, 1960, p. 1266. Pel que fa a la celebració del calendari religiós en Maragall, l'ha estudiada Anna Mª Blasco a *Joan Maragall i les festes religioses*. Barcelona: Claret, Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 25, 1994.

⁷ Emprem el concepte encunyat per Maurice HALBWACHS a *Les cadres sociaux de la mémoire*. París: Albin Michel, 1994 [1a edició 1925]. Pocs poetes com Maragall ens recordem la celebració i els seus escenaris. La seva poesia ha estat utilitzada sovint com un breviarí cívica i nacional. Singularment, un recull com *El pas del temps* va acabar consolidant-ne aquesta funció.

⁸ CARNER, Josep. «Pròleg» a *OC I*, p. 61.

consciències de les elits intel·lectuals de la Península Ibèrica. Tal vegada, les lectures posteriors de l'obra de Verdaguer van reclamar altres discursos nacionals més immanents i restrictius o, simplement, van fer oblidar el marc precís, el camp d'emergència d'aquesta epopeia. Però Maragall viu i configura el seu pensament polític i estètic en aquesta etapa històrica marcada a ferro i foc pel procés descolonitzador, i també per un imaginari culturalista que pretenia compensar aquesta desfeta. Cal fer la lectura en contrapunt que proposava Edward Said sobre l'obra maragalliana, la qual és indestruïble de l'era imperial.

Molts anys després, en l'exili més dur, Nicolau d'Olwer escrivia aquestes paraules sobre Maragall emmarcades en un procés imperial: «hi ha moments, però, en què l'acció de la història –per un ideal, una missió, un atzar– trenca les fronteres de les llengües i forma una unitat política per damunt d'elles, una pàtria més gran»⁹. I més endavant assenyala: «Qui llegeix només el Maragall poeta resta perplex davant obres escrites gairebé al mateix temps, que semblen traduir un dubte interior en marcar orientacions contradictòries respecte al cercle d'integració de la «pàtria natural» catalana. Occitània? Ibèria?» L'opinió de Nicolau sobre l'«obvia» contradicció de Maragall ha estat recollida i comentada a bastament. Víctor Martínez-Gil, que ha estudiat l'iberisme catalanista del tombant i inici del segle XX, no dubta a situar les tesis iberistes de Maragall més sòlides –«l'ideal catalanista per excel·lència»– que no pas la secular «mitificació que la cultura catalana ha fet del seu passat occità»¹⁰. Per la seva banda, August Rafanell assenyala que «l'iberista Maragall imaginava la gran Occitània com l'espai de la paraula viva dels catalans»¹¹. Vista la contradicció flagrant, la proverbial sinceritat maragalliana acaba caient, segons Rafanell, de la banda occitana. De fet, tots dos estudiosos mostren com Nicolau fa una lectura esbiaixada de l'iberisme i de l'occitanisme del poeta. Maragall, en efecte, no només va cantar en vers Occitània i va raonar Ibèria en prosa, fet que Nicolau havia de saber perfectament. Però potser és més contradictori (i eloqüent) el raonament segons el qual l'occitanisme, per les revoltes dels vinyaters occitans, disposava d'una adhesió i sobretot d'una projecció de futur, mentre que l'iberisme era picar ferro fred. Nicolau com a finíssim intel·lectual que va ser, no podia ignorar que l'ideal ibèric era un rerefons ideològic més ampli i sòlid que l'occitanista en la política catalana, com a mínim, des de la segona meitat del segle XIX. Que la revolta dels vinyaters llenguadocians no va tenir l'impacte, posem per cas, que l'esclat de la Primera República Portuguesa a Catalunya, ens sembla que és fora de qualsevol discussió. No podem ara desenvolupar les motivacions de Nicolau per una posició tan aquiescent vers l'occitanisme i tan refractària vers l'iberisme: potser l'avatar personal de l'exili justificarien la proximitat a les tesis occitanistes i a l'associació, no sempre correcta, entre el projecte iberista i, al capdavall, un espanyolisme encobert¹².

⁹ NICOLAU D'OLWER, Lluís. «Joan Maragall». *Els Marges*, núm. 49 (1994), p. 86. El 1961 l'Institut d'Estudis Catalans va encarregar a Nicolau aquest treball sobre Maragall, coincidint amb el cinquantenari de la seva mort.

¹⁰ MARTÍNEZ-GIL, Víctor. *El naixement de l'iberisme catalanista*. Barcelona: Curial, 1997, p. 211.

¹¹ RAFANELL, August. *La Il·lusió Occitana*. Barcelona: Quaderns Crema, 2006, p. 363.

¹² N'ha tractat el tema FERRÉ TRILL, Xavier. «La identitat geopolítica catalanooccitana de *Vida Nova*». Dins *Identitat, literatura i llengua. Actes de la secció literària del XIX Col·loqui Germano-Català*. A cura de Pilar Arnau Segarra. Barcelona: PAM, 2006, p. 66-90. Especialment interessant el sots-apartat 3.1 «El dilema polític "Occitània-Hispània"» on situa la posició de Nicolau davant del dilema identitari ibèric o occità, sobretot entre els anys 1956 a 1959. L'argumentari torna a situar la figura de Maragall en un debat on no és sempre escaient la seva pertinença.

Guyau, «el meu autor preferit»

Nicolau, quan entra en la contradicció de pàtria natural i pàtria política, fa referència a una possible font intel·lectual maragalliana: «el problema que Maragall, seguint les idees de Guyau, situa a la combinació del sentiment de solidaritat, sempre creixent, amb la fermesa de la individualitat, també cada dia més acusada»¹³. Cal fer esment que aquesta citació que Nicolau emprava de Jean Marie Guyau és extreta d'un article de Maragall, «Libertad, igualdad y fraternidad» del 20-VII-1896, on de fet aplica el biologisme del filòsof en l'anàlisi social i política d'Occident de la modernitat ençà¹⁴. Segurament, com ha dit Antoni Mora, una de les característiques del pensament maragallà és el refús del conflicte¹⁵. Allò que d'altres detectarien com a contradictori i que generaria una reacció, per al poeta és motiu d'especulació o contemplació¹⁶. Guyau creia que el progrés evolutiu era successiu i la seva progressió havia de dur indefectiblement a l'harmonia. L'entusiasme per la virtualitat de la cultura, entesa com a vida mateixa, és compartit per Maragall i aplicat en el seva reflexió política; una virtualitat, val a dir, desconcertant per aquells qui han buscat una claredat definitòria que mai va pretendre Maragall. Certament, en la dialèctica entre allò individual i allò comunitari trobem una de les claus interpretatives dels *Cants*, una dialèctica que mai acaba en síntesi –ni ho pretén– i, en cap cas, en una exaltació d'un o altre extrem. Jean-Marie Guyau és un autor que cal rescabalar¹⁷. Maragall confessa diverses vegades a Carles Rahola, escriptor que va dedicar una monografia al filòsof francès, fins a quin punt l'admira i l'ha llegit en la joventut¹⁸. Sospitem que molt del nietzscheanisme

¹³ NICOLAU, *op. cit.* p. 86.

¹⁴ *OC II*, p. 490-492. Guyau a propòsit de la contradicció en la societat moderna entre, per una banda, l'avanç del socialisme i, per tant, l'increment d'uns valors socialitzants, col·lectius i, per l'altra, el creixement indefectible de valors individuals i individualistes, proposa una conciliació; així ho desenvolupa Maragall: «esto demuestra la realidad del problema que Guyau, el malogrado filósofo francés, que murió hace pocos años en la flor de la vida, formuló en estos términos: “Buscar la conciliación entre el sentimiento de solidaridad siempre creciente, y la confirmación de la individualidad que se acusa también más cada día”» *OC II*, p. 490. En la filosofia contemporània poden ésser qualificades de biòlogues certes concepcions filosòfiques basades en l'evolucionisme (Herbert Spencer, Ernst Haeckel). Molts apliquen la mateixa denominació a les filosofies d'autors com Friedrich Nietzsche, Jean Marie Guyau, Henri Bergson, Ludwig Klages i Oswald Spengler, que altres prefereixen de caracteritzar simplement com a vitalistes. Les doctrines biòlogues modernes posen l'accent en la interpretació biològica dels fets culturals, com és ara la moral, la religió, l'art o la ciència. En aquest sentit, el pensament de Maragall entraria de ple en aquesta línia.

¹⁵ Ho ha subratllat MORA, Antoni. «Joan Maragall [1860-1911]: poètica i política del desempar». *Filosofia catalana*, núm. 1 (2005), p. 1-2.

¹⁶ En aquest mateix article de Maragall suava esmentat, distribueix els valors socialitzants i individuals segons les races europees. I acaba contraposant idees amb vida (és a dir, pobles), palesant allò que, segons el poeta, té la supremacia: «Porque la vida es cosa más fuerte que todas las teorías y todas las abstracciones; éstas quieren resolverlo todo y no resuelven nada, y aquélla todo lo resuelve sin líneas y sin fórmulas. Por esto hoy la suerte de Europa y del mundo entero, irresistiblemente dominada por las dos grandes fuerzas eslava y anglosajona, camina sin parar, mientras los hombres que escriben quedan indefinidamente pensativos» *OC II*, p. 492.

¹⁷ Marfany, per exemple, tot assenyalant la coincidència de l'articulisme polític de Maragall amb el coetani de Jaume Brossa, escriu: «hi trobareu els mateixos conceptes, la mateixa idea central, el mateix llenguatge, fins i tot la mateixa referència a l'influent –i avui tan oblidat– Guyau» MARFANY, J.-L. «Pròleg», a MARAGALL, Joan. *Articles Polítics*. Barcelona: La Magrana, Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, 19, 1988, p. IX. Jordi Riba Miralles ha dedicat diversos estudis al filòsof francès, des d'una perspectiva orientada a la recepció a Catalunya, destaquem: «La recepció de Jean Marie Guyau en el pensament català contemporani». *Afers*, 39 (2005) p. 195-209; i «L'educació incessant: les idees pedagògiques de Jean Marie Guyau». *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 16 (2010), p. 31-42.

¹⁸ Maragall en diverses cartes adreçades a Rahola recorda al filòsof francès. El 17/XI/1906, escriu: «Guyau li farà molt de bé a vostè. A mi em dominà per molt temps i me n'ha restat molt a dins. Té lo que

observat no només a Maragall sinó entre els sectors més llibertaris del pensament català de començament de segle té un parentiu o explicació a partir del vitalisme de Guyau; un pensador que va ser molt traduït al castellà, pràcticament tota l'obra més significativa, i va despertar la simpatia d'autors tan diversos com Menéndez Pelayo, Leopoldo Alas o Azorín. Especialment sensible al filòsof va ser el grup gironí: el ja esmentat Carles Rahola, i també Salvador Albert o Diego Ruiz a qui molt del seu «entusiasme», creiem, li deu tant al filòsof francès¹⁹. Així mateix, és també significatiu el desdeny solemne per aquest filòsof francès que va mostrar Eugeni d'Ors i la identificació que va fer el Pantarca entre Guyau i Maragall²⁰.

L'espai peninsular a la poesia maragalliana

Ja Arthur Terry va cridar l'atenció cap el poema *Or de llei* de la, suposadament, primera producció poètica maragalliana. Va ser editada en «Apèndix» a les *OC* i la nota dels curadors recordaven: «Les poesies que van en l'Apèndix són dels primers temps de Joan Maragall, el qual [no] les inclogué en els seus llibres. Es publiquen ací donant-hi un valor informatiu»²¹. El crític anglès, a tenor –suposem— d'aquest comentari va fer una lectura d'aquest poema com el d'una primera etapa de la *poesia cívica* de Maragall on, encara, mostrava l'influx indefugible de Verdaguer. Segons Terry, *Or de llei* «tot i que encara demostra una retòrica massa fàcil, marca un avenç cap a l'estil més personal i visionari dels *Tres cants de la guerra* (1896-99)»²². Per contra, en l'edició de la *Poesia Completa* a cura d'Enric Bou, *Or de llei*, amb un subtítol òbviament interpolat: «Paraules del mestre», duu una dada i data ben concretes i sensiblement diferents, el de

no tenen molts grans com ell: té força de simpatia» *OC I*, 1075. El 1/III/ 1907: «Ja me'n recordo del suau Guyau. Em prengué cap allà als trenta anys, que és el bon moment. Tant ho fou en mi que sembla que quelcom del seu esperit restà per sempre en mi. Jo no sé què, ja; potser com em penetrà de ple a ple l'esperit d'aquell home que morí a 33 anys deixant una tal obra» Barcelona, 1/III/ 1907. Dins *OC I*, p. 1076. I, el 17/VIII/1908: «No m'estranya que l'encisi Guyau. Fa ja molt de temps que fou el meu autor preferit, i me'n sento gran rastre dintre meu. Es fa estimar per una especial modernitat de sentiment i judici junt a un no sé què personal que atrau com cosa viva. A més la seva mort a 33 anys ha deixat una aurèola de tota la seva obra» *OC I*, p. 1078-1079. La monografia a què ens referim és RAHOLA, C. *Guyau, el filòsof de la solidaritat humana : conferència donada a l'A.N.C. de Barcelona el dia 5 de janer de 1909*. Palafrugell: Imp. M. Palé, 1909; en aquesta conferència no hi ha cap referència a Maragall i sí d'altres autors sensibles a Guyau com Pere Coromines o Ernest Vendrell.

¹⁹ En una carta del metge andalús a Rahola de 19/VI [1908], li escriu: «aneu per la Devesa, els cap-altard, ab el meu Jesús [RUIZ, Diego. *Jesús como voluntad. Dialéctica de la cristiana ciencia*. Barcelona: Imp. de J. Horta, 1907] a la mà mateixa que devia sostenir l' *Irréligion de l'avenir* [J.M. Guyau, 1886, traducció castellana de 1904] y tantes coses admirables» cf. ARAGÓ, Narcís-Jordi, CLARÀ, Josep. *Els epistolaris de Carles Rahola. Antologia de cartes de cent corresponents (1901-1939)*. Barcelona: PAM, 1998, p. 181.

²⁰ Ors, en el pròleg al volum XXIII de les *Obres completes* de Maragall (Barcelona: 1936), recordava l'afinitat del poeta per Guyau: «el record del nom de Guyau, de què en la correspondència juvenívola del nostre poeta es troba algun rastre» *OC I*, p. 1255. També sabem quina opinió tenia Ors sobre Guyau i aquells que el tenien per Mestre. En una carta adreçada a Rahola de 19/VI/1909, suposem que arran la conferència o publicació de la monografia a Guyau, Ors escriu: «Com l'estimeu a n'aquest home! M'enfada, però, que presenteu l'ocupar-se d'ell com un acte de modernització cultural d'"obrir finestres". J.M. Guyau ja és a casa nostra un conegut, un familiar a molts (dich *molts*, és clar, ab relativitat benèvola!) y per a molts –que no han pogut escollir entre gaires més—un Mestre, el Mestre [...] Sobre en Guyau com a filosofh jo us voldria dir moltes coses... Tingueu la seguretat, amich meu, qu'es tracta d'una figura amabilíssima però de segon ordre [...] Guyau és, sobretot, un diletant –y segurament per això plau tant a casa nostra, ahont, entre els mateixos autors locals obtenen grans èxits obres de diletantisme agut» cf. ARAGÓ, Narcís-Jordi, CLARÀ, Josep. *Op. cit.*, p. 149-148. Desacreditar Guyau és també, i no de passada, desacreditar el diletantisme estructural de la societat cultural catalana del moment; sort en tenim que d'Ors en sap i que del seu saber en pots tenir total *seguretat*.

²¹ *OC I*, p. 193.

²² TERRY, Arthur. *La poesia de Joan Maragall*. Barcelona: Quaderns Crema, 2000, p. 110.

la seva publicació efectiva a *Estudis* (20 maig 1906). La datació tradicional d'aquest poema va ser rebatuda per Martínez-Gil en *El naixement de l'iberisme catalanista*. Valorant uns i altres arguments, creiem que *Or de llei* presenta encara dubtes raonables sobre la seva datació a l'espera d'una edició crítica que els pugui arribar a esbandir²³.

Or de llei arrenca «Dels Pirineus cap al mar / baixa una terra forta i clara; / és Catalunya nostra mare» i fa un recorregut extàtic no només per l'espai, sinó pels temps peninsulars. En una mena de *translatio imperii et studii* passem de la Catalunya reial de Jaume I, a la Castella imperial i al seu costat, com no pot ser d'altra manera «dormint al sol vegé Castella, / i altra nació a l'altre costat», és a dir, Portugal. El recorregut, com marca la tradició, ha de ser d'orient a occident: Catalunya, Castella i Portugal, per completar-ne el territori i tres fases històriques. «La nostra Catalunya / tota una serra que va al mar» celebra «la festa anyal de la ginesta, / que és nostra flor, que és nostra festa». Una vegada més, la veta patriòtica de Maragall es concentra de manera immanent i intensa en el present de la festa. La ginesta, or de llei, és la flor d'aquesta serra que s'aproxima i necessita del mar, i la seva festa és el juny, el solstici d'estiu²⁴.

Però allò que voldríem assenyalar en *Or de llei*, i en aquest punt Maragall acumula tota la seva força, és el valor que atorga a les llengües com a configuradores d'una identitat pròpia i comuna alhora: «Vegé que Espanya era una en tres, / perquè tres parles hi sentia, / i essent tres feien harmonia, / pro fent-ne una no eren res». És Espanya (i no Ibèria) aquest ideal d'una unitat en tres. Aquest element trinitari, gosaríem a dir trifuncionalment indoeuropeu, no deixa de reforçar el paper literalment providencial de la Península Ibèrica. «Oh! Portugal, dem-nos les mans, / posa-hi les teves, oh Castella! / Espanya, Espanya, aixís ets bella; / els pobles lliures són els grans». No creiem que es pugui considerar aquest poema com una efusió nacionalista de joventut, quelcom que puguem circumscriure-ho a una etapa balbuça de la poètica i del pensament de Maragall, però el concepte d'Espanya podria fer grinyolar un suposat iberisme polític.

En el poema *A València en festa*, datat a PC el 1907, insistirà en aquesta mateixa idea, això sí: ja no és Espanya sinó Ibèria, l'apel·latiu d'aquesta unitat: «que si per llei d'amor la Ibèria és una, / per la llei del parlar és una i trina». Ens sembla important, doncs, destacar aquesta autoritat providencial, *lleï*, de la diversitat lingüística i nacional de la península. Un argument que s'ha de fer valer en l'especulació iberista de Maragall i, alhora, acarar-ho amb l'occitana. L'argument trinitari (com el glossolàlic) ens

²³ MARAGALL, JOAN. *Poesia Completa*, [des d'ara, PC] edició a cura d'Enric Bou. Barcelona: Editorial Empúries, 1986, p. 198-200. Martínez-Gil ha escrit sobre la datació d'*Or de llei*: «Em sembla molt poc probable que el poema iberista *Or de llei*, publicat el 20 de maig de 1906 en l'únic número de la revista "Estudis", hagi estat escrit durant els anys de joventut del poeta, és a dir, en el període comprès entre els anys vuitanta i noranta del segle XIX. El responsable d'aquesta datació reculada del poema va ser Maurici Serrahima, el qual la va defensar en el seu llibre *Joan Maragall* (1938: 29-30). De fet, Serrahima, que va eliminar les referències al poema i a l'iberisme en les edicions posteriors del llibre, no aportava cap prova a favor de la seva datació, i cal sospitar que la proposava, sobretot, perquè volia demostrar que Maragall havia tingut des de sempre al cap la idea iberista. D'aquí que s'agafés a un poema sense datar i amb un aire patriòtic que podia passar per antic i, alhora, per profètic, on Maragall s'avançava a ell mateix exposant el mite ibèric i la imatge de la ginesta com a planta nacional de Catalunya» MARTÍNEZ-GIL, Víctor. *Op. cit.*, p. 215-216. El argumentari positivista és, en aquest cas, irrefutable. No hi ha versió anterior a la publicada el 1906. Amb tot, aquest «aire patriòtic», «antic» també és fora de qualsevol dubte. Costa, doncs, inserir aquest poema en la producció maragalliana d'aquest període tenint en compte el desajust discursiu amb d'altres poemes estrictament contemporanis; cf. *infra* la datació exactament simultània de l'«Himne Ibèric» o «Cant dels Hispans».

²⁴ En el poema *Els focs d'aquest Sant Joan* (redactat el juny de 1907) segurament el més abrandadament occitanista del nostre autor, sense esmentar la ginesta, el situa en «eixa nit de Sant Joan. // Tots la passarem en vetlla / al voltant dels focs més alts, / perquè es parlin uns amb altres / com llengües de l'Esperit Sant». Fem notar un interessant motiu, el de la glossolàlia, també extret d'un context espiritual o teològic per evocar, en aquest cas, la comunió occitanocatalana.

acostaria al tradicionalisme hispànic, ben present, per altra banda, en l'escenari intel·lectual del seu temps²⁵. Però aquesta llei de l'amor i de la parla pot neutralitzar la rigidesa del catolicisme més reaccionari. Com ja s'ha dit pel que fa a la seva poètica, no podem agafar-nos mai a la literalitat de Maragall. Potser en aquest punt, caiem en un parany interpretatiu i el desconcert que genera entre historiadors i crítics l'obra de Maragall: un autor que ens és, en efecte, molt contemporani en la manera que té de plantejar-nos els problemes, però no en la d'argumentar-los²⁶.

El més conegut com a *Himne Ibèric* de Maragall va ser escrit el 1906 i va ser publicat amb el títol *Cant dels Hispans*. En l'edició de *Poesies Completes* trobem la referència *Solidaritat Catalana*, 20 de maig de 1906, la mateixa data, doncs, que la indicada a *Or de llei*. Tanmateix, a diferència d'*Or de llei* o *A València en festes*, l'*Himne Ibèric* és un poema que compta amb una estimable bibliografia tant pel que fa a l'ideari desplegat com per la forma. Té un paper rellevant en l'epistolari Unamuno-Maragall i en la seva prolixa exegesi, on esdevé referència com a expressió lírica de l'ideal ibèric maragallià²⁷.

Ens interessa palesar ara l'acostament purament formal que en va fer Dámaso Alonso, que va mostrar la utilització per part de Maragall del que va anomenar *ritme expressiu*²⁸. Ho exemplifica precisament en l'*Himne Ibèric*, peça composta de sis estrofes o moviments que els correspon els cinc primers a un poble concret: Cantàbria, Andalusia, Catalunya, Castella, per concloure en una sisena que abastaria tot el territori peninsular, Ibèria, delimitada naturalment pel mar. Són sis moviments que conformen una escala mètrica (i rítmica) desigual; a l'estil de «Les djinns» de Victor Hugo que tan de ressò van obtenir entre els romàntics espanyols o, fins i tot, en Rubén Darío. En definitiva, escriptors a l'abast de Joan Maragall, que sabia de les possibilitats d'aquest estrofisme.

Cada moviment, com si fos un poema autònom, li confereix el ritme particular que li atorga *naturalment* cada indret escollit. A Portugal li pertoca un ritme alexandrí amb difusa accentuació, fet que reforça l'enyorança del significat:

La dolça Lusitània – a vora del mar gran,
 les ones veu com vénen – i els astres com se'n van;
 somnia mons que brollen – i mons que ja han fugit.
 Li van naixent els somnis – de cara a l'infinit.
 Per'xò està trista – però amb dolçor:

²⁵ Podríem, per exemple, esmentar el brindis que Menéndez-Pelayo va fer a la Universitat de Barcelona el 1881 davant d'uns col·legues portuguesos: «Brindo por los catedráticos lusitanos que han venido á honrar con su presencia esta fiesta, y á quines miro y debemos mirar todos como hermanos, por lo mismo que hablan una lengua española, y que pertenecen á la raza española, y no digo ibérica porque estos vocablos de iberismo y de unidad ibérica tienen no sé qué mal sabor progresista (Murmullós). Sí: española, lo repito, que españoles llamó siempre á los portugueses Camoens, y aun en nuestros días Almeida-Garret, en las notas de su poema «Camoens», afirmó que españoles somos, y que de españoles nos debemos preciar todos los que habitamos la Península Ibérica». «El brindis de Menéndez Pelayo». *La Vanguardia* (3/VI/1881), p. 4. La connotació progressista del concepte iberista queda ben palesa, així com de l'espanyolisme estès a tot el territori peninsular i reblat per la tradició literària. En aquest sentit, doncs, ben proper a *L'Atlàntida* de Verdager. El brindis de Menéndez-Pelayo va tenir la seva reacció entre el sectors del *Diari Català*; cf. MARTÍNEZ-GIL, Víctor. «De l'homenatge a Camões al primer congrés catalanista» dins MARTÍNEZ-GIL, Víctor (ed.). «*Uns apartats germans*»: *Portugal i Catalunya*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner, 2010, p. 120, n. 18.

²⁶ Seguim allò defensat per Antoni Mora i ja argumentat per Ramon Pla i Arxé; cf. MORA, Antoni. *Mite i raó política en Joan Maragall*. Barcelona: Claret (Quaderns Fundació Joan Maragall 47), 2000, p. 8-9.

²⁷ Unamuno s'hi refereix com a *Cant dels hispans* en una carta datada el 2 de novembre de 1906.

²⁸ ALONSO, Dámaso. *Cuatro poetas españoles (Garcilaso-Góngora-Maragall-Antonio Machado)*. Madrid: Gredos, 1962, p. 108-114.

Lusitània! Lusitània!
Esperança... amor...

No per obvi, cal fer veure com Maragall construeix el primer vers a partir d'una lectura camonianiana, passada pel sedàs verdaguerià. «Vora la mar de Lusitània, un dia» s'inicia l'*Atlàntida*, un territori que és punt de partida amb un horitzó il·limitat; i amb un *topos* que de retruc sap evocar alhora la cançó popular: «A la vora de la mar». L'estrofa sintetitza, creiem que amb molt d'encert, la lectura d'*Os Lusíadas*: la gesta ímprobable dels herois i dels escenaris mai vistos, contrastada amb la l'«austera, apagada e vil tristesa» d'un poble que, en el seu cim, ja albira la seva imparabile decadència. El flux i reflux de les onades del mar gran, s'associen a aquest moviment pendular d'un país afaïçonat per aquest moviment tràgic.

El paper del mar en tot el *Cant dels Hispans* és dominant en les diverses parts, de manera especial en la darrera, dedicada a Ibèria. Fins i tot, per la seva absència, es fa palès en Castella, on queda la veu sola i desistida. El mar, recordem-ho, que ja havia participat en la definició de la mateixa Catalunya a *Or de llei*: «una serra que va al mar» i que tant protagonisme assoleix en la majoria d'al·lusions a l'ideal ibèric²⁹.

Tampoc ens sembla desassenyat veure en el *Cant dels Hispans* el camí obert cap a un dels millors, sinó el millor, producte del nacionalisme musical espanyol, ens referim a la suite *Ibèria* d'Enric Granados, composta entre el 1906 i el 1909. Sobretot hi veiem la pretensió d'ajustar un ritme, una forma musical a una suposada «psicologia dels pobles», capaç de, sumada, construir un gran fris musical peninsular mai unitari, sempre fragmentat.

«La integridad de la patria (diálogo trágico)» és un article publicat el 2/I/1902 que estraïa un diàleg que va mantenir Joan Maragall a Cauterets amb un aristòcrata i lletraferit portuguès, el comte de Monsaraz, António de Macedo Papança. És la defensa d'una Espanya gran i per gran s'entén la integració lliure de les pàtries naturals, ço és, de les diverses llengües peninsulars. Maragall escriu que va haver de vèncer el recel (qui sap si l'estupefacció) del portuguès que veia Espanya com una devoradora *per natura* de Portugal. La federació ha de ser norma del joc, la germanor (concepte clau del *Cant dels Hispans*) ha de ser pactada de mar a mar³⁰. Al capdavant, en aquesta conversa a Cauterets trobem un argumentari similar, sinó idèntic, al poema *Or de llei* i, en un to més evanescent, al *Cant dels Hispans*.

²⁹ Tal vegada, aquest mar és també deutor del discurs regeneracionista que tant havia confiat en aquest medi, des de la praxi i també des de l'imaginari, per tal de superar la crisi dels pobles peninsulars ibèrics en el context europeu i recuperar el lideratge mundial. Per exemple, vegeu de COSTA, Joaquín. «Ignorante de las cosas del mar» i «Nuestra primacía marítima». Dins *Estudios jurídicos y políticos*. Madrid: Imprenta de la Revista de Legislación, 1884. cf. COSTA, Joaquín. *Así hablaba Joaquín Costa*. Huesca: Fundación Joaquín Costa e Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1998, p. 97-101.

³⁰ Maragall parla doncs de federació, malgrat que Ridruejo ho vulgui ignorar: «La España de Maragall será nueva, coral, acordada y, aunque él no use nunca esa palabra ideológica, federada» RIDRUEJO, Dionisio. «Esta correspondencia». Dins UNAMUNO-MARAGALL. *Epistolario y escritos complementarios*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1971, p. 249. Maragall ha dut, com hem dit, el penjament de la ingenuïtat. Un concepte com federació tenia –en l'època del poeta– una càrrega ben precisa i no es podia ni la va utilitzar innocentment. Maragall ho va expressar de manera meridiana: «Sin Portugal no hay España; que sin una federación acomodada a las patrias naturales no hay Portugal para nosotros, ni ya Cataluña en paz; que el indicador de la gran política española, como de toda política grande, está en las lenguas; y que viendo todo esto haya orientado su actividad y haya comprometido su gloria en ello» *OC II*, p. 751.

La Ibèria descoberta

El concepte ibèric havia pres una inusitada dimensió en el tombant de segle arran de les descobertes arqueològiques, com les que duia a terme, per exemple, l'occità Pierre Paris (1859-1931), instal·lat des del 1897 a Madrid. Aquest arqueòleg es considera clau en les primeres etapes de la descoberta dels ibers, i, per tant, en l'esbós d'una suposada civilització preromana comuna no només a gairebé tota la península (de fet, sobretot, el llevant peninsular), sinó també a tot l'arc litoral del sud de França. Aviat aquestes descobertes tindran un ressò en el discurs polític i nacional. Aquell mateix any de 1897, Prat de la Riba fa remuntar «lo fet de la nacionalitat catalana» a la «vella etnos Ibérica»³¹. Era, doncs, des de l'empirisme arqueològic que es reconeixia un substrat comú. El desenvolupament de l'arqueologia com a disciplina científica va fer gairebé irresistible identificar les cultures representades en mapes reals (o imaginats) amb pobles antics. Els grans relats de les identitats nacionals europees es van fonamentar en l'antiguitat, en la seva inalterable perpetuació; una legitimitat que prevalia per damunt de qualsevol pretensió d'organització política. A Catalunya, com hem vist en Prat de la Riba, era l'*ethos* ibèrica; com els polonesos eren descendents directes dels polians de la branca eslava o, els anglesos, dels anglosaxons. En aquest aspecte, Maragall no n'està al marge, i aquest substrat comú, naturalment comú, ha d'emergir un moment o altre: «Hay un alma celtíbera en el fondo de la naturaleza peninsular: mientras no le demos su cuerpo celtíbero, todo será nada»³². Regeneració a través de l'origen.

Un element que no podem perdre de vista, és que l'*Himne Ibèric* va dur en diverses versions el títol *Cant dels hispans*, així és com surt referit en la correspondència d'Unamuno o en la de Rahola. Hispània (com Lusitània i fins a cert punt Cantàbria) participaven d'una antiguitat mítica, original, sancionada pel mateix Camões. Ibèria i ibèric és, doncs, una esmena que equival a Hispània i hispans però, en aquest cas, tal vegada sigui suscitada per la ciència arqueològica.

Considerem també significatiu un comentari escadusser i que mostra meridianament aquest argumentari. El trobem en una carta adreçada al jove Bosch-Gimpera, un del mestres de l'arqueologia a Catalunya i a tot l'estat espanyol, autor, entre la nombrosíssima bibliografia, d'una *Etnologia de la península ibérica* (1932)³³. Bosch i Gimpera, jove postulant d'hellenista, quan escriu a Maragall ha acabat de participar en una traducció de Baquilides, tema que serà la seva tesi doctoral de lletres a Madrid. La significació d'aquesta traducció apareguda a Madrid és que s'ha fet en català, castellà, gallec i basc. Maragall li agraeix l'enviament i li comenta: «Li estimo molt la delícia que m'ha procurat donant-me a llegir la traducció que de les estrofes de Baquilides han fet vostè i els seus companys. Quina poesia més pura i resplendent! Tot el seu encís ja l'he sentit en la prosa sòbria i cristal·lina de vostè. És un do que li estimo moltíssim. Em plau ademés fortament el caràcter ibèric que han donat a la traducció fent-la als quatre idiomes de la Península; aixís té l'edició un to imperial que jo no havia sentit mai i que

³¹ Cf. RAFANELL. *Op. cit.*, p. 161 i sg. En una exposició diàfana des del pensament catalanista federalista, vegeu: «Los orígenes de la raza catalana» i «El resurgimiento de la “etnos ibérica”» a ROVIRA Y VIRGILI, Antonio. *El nacionalismo catalán*. Barcelona: Minerva, s.d. [1916-1917], p. 25-27 i p. 29-30.

³² *OC II*, p. 771.

³³ La relació entre Bosch-Gimpera i Maragall va ser força decisiva en la orientació i formació de l'arqueòleg i, també, en la darrera etapa del poeta. Coincideix amb la traducció de «Nausica» i la versificació catalana a partir de la traducció de Bosch-Gimpera de l'«Olímpica primera» de Píndar i dels «Himnes homèrics»; el mateix arqueòleg ho recorda a BOSCH-GIMPERA, P. «1916. Una escuela de prehistoria». *Pyrenae*, núm. 2 (1966), p. 1-11. Bosch-Gimpera ha estat un dels intel·lectuals catalans més ben connectats amb els seus col·legues portuguesos, especialment amb l'arqueòleg Mendes Correia. El concepte ibèric, doncs, es va anar engrandint al llarg del segle XX en una dimensió erudita per efecte del seu treball i magisteri.

caldria que tingués imitadors; això és la Hispània veritable.»³⁴. El caràcter ibèric, ultracorregit amb el de l'Hispània veritable, és indicador d'aquella inalterable perpetuació de què hem parlat. Però tal vegada sigui més eloqüent el natural «to imperial», la vocació imperialista de la península. Aquest to –recalca Maragall– és inèdit, allunyat de l'imperialisme tronat i frustrant que tant havia combatut, però imperial al capdavant. Es tracta d'un pressupòsit no massa allunyat del que aspirava Prat de Riba en què «podrà la nova Ibèria enlairar-se al grau suprem d'imperialisme»³⁵. La irrupció d'aquesta ibèria descoberta assenjala un tall en el discurs nacionalista. La seva assumpció, crítica o desafecció marcarà el debat de les relacions entre els pobles peninsulars a començament de segle.

És avinent recordar que el projecte d'una edició de clàssics grecs i llatins traduïts a totes les llengües iberoromàniques –*l'Hispània veritable* que tant havia plagut a Maragall–, va ser assumit per l'Institut d'Estudis Catalans amb un resultat que podríem qualificar de fallit³⁶.

El mite del caràcter nacional

El regeneracionisme espanyol havia entrat a fons en el debat de la decadència dels pobles peninsulars i la seva posició respecte a la resta de pobles europeus. La deriva ràstica és, com no pot ser d'altra manera, una constant. Per a Joaquín Costa el paper d'Espanya havia d'esdevenir clau, també literalment providencial, en les relacions del continent europeu i Amèrica llatina, però també en la seva «natural» extensió a Àfrica. Un cop més, doncs, aquests discursos s'han de situar en contextos marcadament imperialistes, els de l'*Age of Empires*. Joaquín Costa tenia present Portugal i la seva

³⁴ Carta sense datació i que se situa entre B.[arcelona] 5/V/1911 i 18/XI/1911, *OCI*, p. 532.

³⁵ PRAT DE LA RIBA, Enric. *La nacionalitat catalana, reedició d'homenatge*. Barcelona: 1910, p. 141. Recordem, però, que per Prat de la Riba aquesta Ibèria incloïa els territoris extrapeninsulars d'Occitània. En un escrit anterior: «Discurs de Don Enric Prat de la Riba fet en lo Centre Catalanista de Vilafranca en la vetlla del dia 27 de maig de 1897» centra el seu parlament en les relacions entre Portugal i la resta de pobles ibèrics. En aquest cas, la incorporació de Portugal en un projecte ibèric significaria atenuar la prepotència castellana: «quan reconeguim llos drets de la nacionalitat catalana, quan els portuguesos que s'ho miren des de l'altra banda de la Ibèria, des de les costes de l'Atlàntic, sàpiguen que a l'entrar Espanya no han de renunciar al seu dret ni a la seva llengua ni a la seva autonomia, aquell dia no en seran, enemics, com ne són avui, de constituir un gran Estat que aplegui dintre de ses fites tots los pobles d'Ibèria» PRAT DE LA RIBA, Enric. *La Nació i l'Estat. Escrits de joventut*. Barcelona: La Magrana, Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, 17, 1987, p. 110. El catalanisme, doncs, abraça l'iberisme en un moviment tàctic per tal que es reconegui la seva identitat (dret, llengua i autonomia) dins un estat que ha de ser una federació de pobles.

³⁶ En l'epistolari editat dels corresponents espanyols del poeta Eugénio de Castro, trobem una carta de Josep Carner, s.d., en què s'adreça en qualitat de secretari de l'Institut de la Llengua Catalana i recomanat per Miguel d'Unamuno. El propòsit de la missiva és posar-lo en coneixement de la iniciativa d'una col·lecció de clàssics amb les traduccions acarades en català, castellà i portuguès. Carner sol·licitava noms d'humanistes portuguesos perquè s'impliquessin en el projecte: «Motivos no sólo prácticos, antes bien –y primordialmente– de idealidad iberista motivan en las ediciones escolares de clásicos griegos y latinos, que la traducción literal interlineal del texto se dé en catalán, castellano y portugués» *Eugénio de Castro y la cultura hispánica. Epistolario 1877-1947*, edició d'Eloísa Álvarez i Antonio Sáez Delgado. Mérida: Junta de Extremadura, 2008, p. 462. L'Institut de la Llengua Catalana, en efecte, va encetar la *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum cum ibericis versionibus* sota la direcció d'A. Segalà. Només va aparèixer un volum de NEPOTIS, Corneli. *Praefatio et Miltiadis Themistoclisque Vitae* (F. Crusat, A.M. Alves, F. de Melo, M. de Montoliu i C. Riba com a curadors i traductors). Barcinone: Institut de la Llengua Catalana, 1910 [?]. Es fa palès, doncs, el desig inicial per part de l'IEC de desenvolupar la seva labor en un marc pesinsular, per *idealidad iberista*. Així mateix, cal valorar que aquesta iniciativa queda en via morta, senyal inequívoc de la seva inoperància.

unió amb Espanya com un horitzó ideal per a la recuperació del paper preponderant que li pertocava a la península en el concert mundial³⁷.

En molts aspectes, el llegat regeneracionista de Costa va ser recollit per Rafael Altamira, un personatge clau en la historiografia i pensament nacionalista espanyols de la primera meitat del segle XX. La seva figura, en aquests aspectes, ha estat prou ponderada. Tal vegada, trobem a faltar un seguiment més acurat del seu paper en la cultura catalana de tombant de segle. El seu origen alacantí i el seu predicament a Barcelona són motius suficients perquè la intervenció d'aquest pensador tingui un caràcter específic en el context català finisecular³⁸. Altamira dedicarà diverses pàgines a Maragall, poeta que esmenta o al·ludeix de manera reiterada en diversos treballs de començament de segle³⁹. Per l'altra banda, l'extraordinària bona acollida que fa Maragall de la seva *Psicología del pueblo español* ens obliga a traçar unes concomitàncies entre tots dos autors i el posterior debat entre un discurs nacionalista català i un d'espanyol progressista, el qual és forjat en bona mesura per Altamira⁴⁰.

A *Psicología del pueblo español*, Altamira proposa rearmar un nou nacionalisme: la formació d'un ideal comú com a vector col·lectiu per manera de forjar un cos social i

³⁷ En un discurs abrandat on es barregen elements estrictament contemporanis, com el paper i contrast de les «races» en l'hegemonia europea en el món, amb també d'altres, com el providencialisme i una mena de mil·lenarisme recuperat, els quals delaten el pes del tradicionalisme hispànic, es defensa la unió amb Portugal: «La raza española está destinada a llevar en lo futuro la alta representación de las familias latinas en frente de la raza sajona, y aun a ser la reductora común de todas ella, o más claro, la raza latina está llamada a confundirse y a perderse en la raza española. De Portugal no hay para qué hablar: su sangre, su lengua, su historia y su geografía, la ligan a nosotros con lazos fuertes, por encima de esa frontera que Dios no ha levantado, que contra los designios de Dios han levantado las pasiones de los reyes y los celos de los pueblos. Una ley superior coloca en el horizonte de nuestros ideales la unión de España y Portugal, como el único medio de integrarse mutuamente y renacer a la vida activa de la Historia y labrarse la inmortalidad en la sucesión de los siglos» «Gloriosa madre de pueblos». Dins *Estudios jurídicos y políticos*. Madrid: Imprenta de la Revista de Legislación, 1884 cf. COSTA, Joaquín. *Op. cit.*, p. 94-95.

³⁸ Només coneixem una monografia catalana dedicada a Altamira, realitzada per un il·lustre col·lega en l'exili mexicà, NICOLAU D'OLWER, Lluís. «Rafael Altamira. Alacantí internacional». *Caliu*. Barcelona: Selecta, 1973, p.169-179. Amb tot, caldria considerar Altamira com un dels blancs del catalanisme a començament de segle. És el cas, per exemple, de GUBERN, S. qui en «Sabi Oficial» [*Juventut*, núm. 202 (1903), p. 833-836] carrega contra «l'aixerit catedràtic d'Oviedo» i acaba advertint-lo «per acabar, un consell: créguins Don Rafael Altamira, estudihi tant com vulgui al *pueblo español*, parli de *cántabros y astures*, del *pendón morado de Castilla* y de la *rojo-gualda sin mancilla*: però ab nosaltres no s'hi fiqui», *Ibid.*, p. 836.

³⁹ Coneixem l'estudi «Maragall, poeta» dins ALTAMIRA, Rafael. *Cosas del día (crónicas de literatura y arte)*. València: F. Sempere y Compañía, s.d., p. 42-54.

⁴⁰ Maragall pondera l'historiador alacantí en un article rellevant en què el poeta contrapunta el primer volum de la recent inaugurada «Biblioteca Moderna de Ciencias Sociales» –G. Sergi, *Decadencia de las naciones latinas*– amb segona publicació de la col·lecció –Rafael Altamira, *Psicología del pueblo español*–: «Ésta [*Psicología del pueblo español*] es ante todo una obra de amor, de amor patrio elevado y clarividente; está basada en una erudición sólida y construida con una serenidad y una imparcialidad de criterio que admiran y convencen: hacen que, con el autor, se abra el pecho a la esperanza y se ría uno de todas las fatalidades y decadencias con risa de fe en el porvenir. Tenemos este libro por algo de lo mejor que se ha escrito en España en sentido regenerador en estos últimos años, y creemos que su difusión ha de ser muy provechosa. Adaptar el pasado al presente y al porvenir, he aquí su tema, planteado con una sabiduría, desarrollado con una lucidez y predicado con un acento de verdad que por sí solos ya son un ejemplo y un estímulo de acción eficaz y bienhechora. Y, sin embargo (o mejor, a causa de su mismo mérito), la apariencia de su plan y de su estilo es modesta: nada de grandes síntesis, ni de definitivas filosofías de la Historia, ni de terribles anatemas: mucho estudio, muchísimo talento y, sobre todo, un grande amor: por eso atrae, penetra y fecunda. Es, en una palabra, una obra que tiene simpatía, que es lo primero que ha de tener todo lo que se dirige al público, aunque sea un libro de matemáticas» MARAGALL, Joan. «Estudios de decadencia» (12-24 / IV / 1902). *OC II*, p. 644.

una comunitat ben estructurada, forta i capaç d'accions col·lectives. Altamira veu els nacionalismes perifèrics emergents com una distorsió i, sobretot, un *desamor*⁴¹.

Altamira, coincidint amb el moviment de Solidaritat Catalana va introduir com a tema d'estudi al seminari de la seva càtedra de la Universitat d'Oviedo: «Historia y doctrina del catalanismo»⁴². L'historiador alacantí que tants esforços va fer per dotar a la *unidad peninsular española* d'un argumentari científic, social o històric, en cap moment es planteja quin paper ha de tenir Portugal, el qual queda exclòs sorprenentment del debat peninsular. Així mateix, rebut *lo regional* per manca de sistematització (i per tant, de solidesa científica), per bé que n'admira les *intuiciones admirables* d'alguns escriptors: malgrat que no l'esmenti, gairebé amb tota certesa, apunta Maragall⁴³.

S'ha parlat a bastament de l'impacte que va produir en el seu moment l'assaig *Heregías* de Pompeu Gener on, amb una duríssima contundència oratòria, carregava contra un concepte d'Espanya que prefigurava, entre d'altres, la *morta* maragalliana: «España está paralizada por una necrosis producida por la sangre de razas inferiores como la Semítica, la Berberber y la Mogólica, y por el espurgo que en sus razas fuertes hicieron la Inquisición y el Trono, seleccionando todos los que pensaban, dejando apenas como residuo más que fanáticos, serviles é imbeciles»⁴⁴. En efecte, l'argument racista és feridorament present. Més enllà de la censura ètica, hem de situar-ho en el pensament de l'època, no pas per relativitzar-ne el pes, sinó per a una valoració més ajustada. Cap discurs dels que fins ara hem tret a col·lació s'escapa d'aquest caràcter

⁴¹ El concepte de *desamor* ens sembla particularment interessant pel fet d'entrar plenament en un registre afectiu, un registre –no cal insistir-hi gaire– molt procliu a l'argumentació maragalliana: «Ya lo dijo Maragall en cuanto al catalán, el fondo de este problema es de sentimiento, y los sentimientos no se razonan o, cuanto menos, no se combaten ni se hacen desaparecer con razonamientos». ALTAMIRA, Rafael. *Psicología del pueblo español. Segunda edición, corregida y muy aumentada*. Barcelona: Minerva, s. d. p. 184.

⁴² La pugnacitat d'Altamira respecte al nacionalisme català ja és evident a començament de segle. En resposta a una memòria presentada per Joaquín Costa, els professors d'Oviedo, de clara significació kraussista, Adolfo Buylla, G. Alegre, A. Posada, Aniceto Sella i, al capdavant, Rafael Altamira signen el 20 d'abril de 1901, un manifest en què, entre d'altres punts, carreguen contra el catalanisme per la perniciosa influència estrangera, el caràcter retrospectiu de la seva argumentació o pel pressupòsit de creure's una raça diferent: «Los catalanes francamente extranjerizados, secesionistas o lindantes con esta tendencia, se mueven, a lo que parece, por recuerdos históricos más o menos exactos, por estímulos políticos, por intereses materiales [...] por el error, muy explicable que en muchos produce “la frecuente predicación que suele hacerse de las excelentes cualidades que realzan al pueblo catalán sobre los demás de España”, o por el supuesto de que pertenecen a una raza distinta» «Don Rafael Altamira» et alii. Dins COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo*. Dins *Obra Completa* Tomo II. Zaragoza: Guara Editorial, 1982, p. 83-84.

⁴³ «La [psicología] regional ha sido poco estudiada hasta ahora, salvo por literatos, que a veces tienen intuiciones admirables, pero, naturalmente, no aspiran a trazar un sistema. En la prensa diaria estuvo de moda unos meses tratar de las almas regionales; pero de todo lo que se escribió entonces bien poco quedará como material aprovechable para una obra científica. Citaré entre lo recomendable el ensayo de *Etnología catalana*, del señor Pella (en el *Boletín de la Institución Libre*, 1889, págs 72-77) el *Estudi sobre el caràcter del poble català*, de los señores Clascar y Norbert, publicado en el volumen de los Jocs Florals, de Barcelona, de 1896, y un paralelo entre el *Carácter castellano y carácter catalán*, del señor Rahola (*España Regional*, 21 enero 1888), y en general los libros escritos en defensa del regionalismo y nacionalismo catalán, apoyados casi siempre en el reconocimiento de una psiquis propia de la región; aunque esta clase de obras hay que descontar el natural error a que propende el sentimiento» ALTAMIRA, Joaquín. *Psicología del pueblo español. Op. cit.*, p. 296-297.

⁴⁴ GENER, Pompeyo. *Heregías: estudios de crítica inductiva sobre asuntos españoles*. Barcelona: F. Fé, 1888, p. 229.

racista: des del més progressista a l'ultraconservador, de l'espanyolista o lusitanista al catalanista⁴⁵.

En diversos assaigs polítics, Gener rebut un concepte unívoc de psicologia nacional com el que defensava Rafael Altamira. Hi ha tantes psicologies com pobles hi ha a la península ibèrica i, la barreja racial que indica el barceloní, és sensacional⁴⁶. A *La cuestión catalana o sea la resurrección de un pueblo* Gener fa una descripció del que considera els tres vectors fonamentals del catalanisme. Esmenta en primer lloc el que anomena catalanisme històric, el qual estaria representat pel moviment de la Renaixença i tindria l'expressió política en la Lliga; en segon lloc, esmenta, els federalistes; i, per últim, anomena els *supernacionals* que es mouen al voltant de la publicació *Juventut*. Per a Gener, aquests tercer vector és un ressò ideològic del centre d'Europa que promou «Seguir el movimiento superhumano del genio de la Europa Aria y figurar en ella en primer término, tal es el propósito de los Supernacionales de Cataluña»⁴⁷.

Amb totes les reserves que pot suscitar un personatge com Pompeu Gener, valorem el testimoni de l'època i el seu coneixement i participació directes en alguns d'aquests vectors ideològics. Recordem que Gener va estar vinculat primer al federalisme, va participar en el primer congrés catalanista de Valentí Almirall i, després, va ser un actiu col·laborador de *Juventut*⁴⁸. En el seguiment d'aquests tres moviments (els històrics, els federalistes i els *supernacionals*) també hi trobem una acció i reacció sobre les teories dels components racials d'una suposada ànima nacional i ens són d'utilitat per fer un seguiment dels plantejaments que Maragall propugnava a través de la premsa de l'època.

El catalanisme històric, abans de Prat de la Riba, té un assaig programàtic interessant des de molts diversos punts de vista a càrrec de Frederic Clascar i Norbert Font Sagué⁴⁹. La morfologia catalana –defensen Clascar i Font– s'ha de trobar en els vestigis, per aquest ordre, de romans, grecs, ibèrics i fenicis; però són el cèltic i el germànic els

⁴⁵ Tenim molt present CARO BAROJA, Julio. *El mito del carácter nacional*. Madrid: Caro Raggio, 2004, que fa una crítica acerada contra aquest tipus d'apologia dels caràcters dels pobles en la història espanyola. Particularment interessant és l'anàlisi de la revifalla d'aquesta literatura a final del segle XIX i començament del XX, amb una valoració de la figura d'Altamira (p. 73-75). Caro tampoc oblidia la deriva sinistra que el falangisme o altres nacionalismes centrals o perifèrics han fet d'aquests plantejaments.

⁴⁶ «¿Hay unidad de raza, unidad antropológica, o tan solamente similitud, unidad psicológica, entre los súbditos del Estado político español? ¡Ninguna! Los únicos que presentan mayor unidad étnica y psíquica son los pueblos que ocupan del Ebro al estrecho de Gibraltar. Las razas que predominan en las provincias gallegas y montañesas son célticas, godas y latinas. Los vascos son autóctonos, y se les atribuye un origen ugrofinés. Los catalanes y mallorquines son celtas y grecolatinos, sobre todo, con mezcla de godo y visigodo, y aun algo de franco. Los aragoneses y navarros tienen más de celtíberos, aunque muy mezclados en las partes que se separan del Pirineo» «Don Pompeyo Gener» (1901). Dins COSTA, Joaquín. *Oligarquía y caciquismo*. *Op. cit.*, p. 127. L'altre element que Gener discuteix és l'equivalència entre espanyol i iber: un cubà o un ceutí es poden considerar espanyols, però mai seran ibers; GENER, Pompeyo. *La cuestión catalana o sea la resurrección de un pueblo*. Barcelona: Fidel Giró, 1903, p. 261. En un altre indret, amb uns arguments anàlegs, ho exemplifica en el cas d'un espanyol del segle XVI; ho podia ser un milanès, un napolità, un flamenc o un mexicà: «En el imperio español estaban contenidas variedades de todas la razas humanas», «Don Pompeyo Gener» (1901). *Op. cit.*, p. 126.

⁴⁷ GENER, Pompeyo, *Ibid.*, p. 326.

⁴⁸ El remei als mals que la nefasta governança espanyola intenta sotmetre l'heterogeneïtat de races peninsulars, passa, segons Gener per «la proclamación de la República federal o federativa, devolviendo la autonomía absoluta a los antiguos estados por raza y configuración geográfica, viniéndose luego por un pacto a determinar el lazo de unión entre todos ellos» «Pompeyo Gener» (1901), *op. cit.*, p. 128-129.

⁴⁹ CLASCAR, Frederic, FONT SAGUÉ, Norbert. *Estudi sobre'l carácter del poble català en ses tres manifestacions, literaria, artística e intelectual*. Barcelona: s.d. En el CCBC figura una suposició de datació inversemblant: [193-?]. Sabem per Rafael Altamira que aquest assaig es va presentar i publicar als Jocs Florals de 1896.

components essencials de la raça catalana⁵⁰. Es fa una defensa a ultrança del pragmatisme, el seny, la psicologia d'aquesta suposada ànima. Tal vegada sigui interessant subratllar els lligams que estableixen entre Catalunya i Escòcia; evidentment per l'escola filosòfica pragmàtica tant imperant en la universitat barcelonina vuitcentista, però també els busquen en la balada popular, com si una mena de ressò ossianista s'escoltés en la cançó tradicional catalana. És per això que Catalunya ha de marcar les distàncies amb Alemanya, sempre tan metafísica i tan perniciosa per la influència que ha exercit a l'estat espanyol⁵¹. Amb tot, hi ha una constant nuclear en el discurs, la presa de posicions sobre Espanya: «no hi creyém nosaltres ab lo que alguns ne diuen nació espanyola [...] perque no hi pot haverhi una tradició hon no hi ha, hon hi manca una historia un carácter y una llengua comuns [...] cal convercerse que no es Espanya una nació sinó un estat, idea fonamental del regionalisme»⁵². Ens sembla, doncs, fonamental aquest plantejament pel que té de pugnaç respecte a l'elaboració del nou nacionalisme espanyol regeneracionista o el que representarà, tot seguit, Rafael Altamira. Però també és un plantejament que ens fa relluir la incomoditat del pensament maragallià en el context que *a priori* li podria ser propici, el del nacionalisme conservador.

Pel que fa a bona part del federalisme de començament de segle, ja del tot assimilat en un corrent nacionalista català, prenem en consideració l'assaig d'Antoni Rovira i Virgili, *El nacionalismo catalán*, on, com no pot ser d'altra manera, apareix l'iberisme i les psicologies nacionals. Rovira considera una fal·làcia parlar d'una arrel ibèrica comuna. La interposició persistent de Castella allunya i impossibilita qualsevol acostament amb Portugal: «Nuestra fé en la solución iberista no es mucha. Portugal y Cataluña podrían entenderse sin gran dificultad. Pero están alejados en dos lados opuestos de la Península y sus caminos no son próximos ni se cruzan. Con Castilla, ni uno ni otro de aquellos pueblos han podido entenderse en el curso de la historia; nada ha cambiado en el fondo de sus almas que permita esperar una inteligencia futura. A lo más, entre los pueblos de la península es posible, en vez de un quimérico ideal común una coexistencia de ideales diversos, si llega a encontrarse la fórmula en virtud de la cual no estorben los unos a los otros. No creemos en la realidad de esa raíz ibérica común de que han hablado Oliveira Martins y Juan Maragall. Iberia, la ancha Iberia constituida por toda la península, podría llegar a ser quizá un *cuero político*, pero no un *espíritu*. Desde el punto de vista nacional catalán, la solución mejor sería aquella que

⁵⁰ *Ibid.*, p. 168. També: «La raça celta, barrejada més endavant ab la germànica, son los elements qui més sobreixen en lo poble catalá. La una ab sa rudesia, energía y gravetat, qualitats que clarament nos mostren llurs monuments, y l'altra ab sa independència, valor y cavallerositat formaren un compost admirable que no pogueren desnaturalisar les invasions successives, per més que representassen formes més pulides y atractives á la vista, puix ab tot y esser d'or, lo nostre poble era de ferro, y l'or y'l ferro no lliguen en un mateix gresol», p. 219.

⁵¹ És avinent destacar aquesta característica com una de les més representatives del catalanisme històric. Ja en el seu dia, Enric Jardí va indicar que si bé Prat de la Riba s'inseria en aquest vector catalanista, el seu pensament presentava unes variants que el distingien significativament. Prat trencava l'influx unívoc de l'escotisme tradicional de la Universitat de Barcelona i el seu pensament es nodria de noms tan diversos com Auguste Comte, Herbert Spencer o, també, la denostada –per a Clascar i Font– influència germànica de Krause. En efecte, la Institución Libre de Enseñanza i, al capdamunt, Julián Sainz del Ríu havien fet la traducció i apostolat del kraussisme a Espanya, el qual tindrà efectes immediats en la formulació d'un nou nacionalisme hispànic; cf. JARDÍ, Enric. «Pròleg» a PRAT DE LA RIBA, Enric. *La Nació i l'Estat. Escrits de joventut. Op. cit.*, p. XV-XVII.

⁵² CLASCAR, Frederic, FONT SAGUÉ, Norbert. *Op. cit.*, p. 196.

hiciese entrar a Cataluña, con personalidad propia, dentro el vasto conjunto de una Federación latina u occidental»⁵³.

Deu anys després de l'estudi de Clascar i Font, Jaume Brossa dicta dues conferències a l'Ateneu Barcelonès on de manera rotunda posa en qüestió una morfologia dels catalans. Brossa no s'està de fer una crítica contundent al pensament maragallà per la seva defensa d'una suposada ànima nacional que desacredita titllant-ho d'*autoctonisme*: «Jo trobo estrany que un dels escriptors més vibrants i influenciables de la Catalunya actual, en Maragall, en l'ocasió presenta, s'hagi expressat imbuit d'un autoctonisme digne d'Indibil i Mandoni, i hagi pogut creure i afirmar que si la nostra època ha rendit an en Tolstoi, a l'Ibsen, an en Wagner, un homenatge esclatant, fou degut a l'etiqueta ètnica que ells portaven, i que la curiositat anava a cercar en el primer la representació de l'ànima russa, en el segon de l'ànima noruega, i en el tercer de l'ànima alemanya»⁵⁴. I, en aquesta rèplica, Brossa es declara anti-ibèric per tal de fer més evident no només el seu antiespanyolisme, sinó sobretot desprendre's de qualsevol determinisme biològic en què el catalanisme més conservador hi creia⁵⁵. L'aposta d'aquest corrent, els *supernacionals* que en deia Gener, es troba en una modernitat de pensament que és a fora, nord enllà, i no pas en un caduc i decadent substrat peninsular.

Clascar i Font, Rovira o Brossa, representants de tres tradicions del catalanisme ben diferenciades a l'època, mostren des de raonaments i posicions diverses la incomoditat per l'ideal ibèric maragallà. El nacionalisme de l'època busca ruptures, no enteses, i, sobretot, pretén edificar nacions sobre bases que es tenen per concretes, no sobre ideals. Val a dir que tota praxi està subjecta a la circumstància més immediata i quan el nacionalisme català entri en una fase d'internacionalització, prou es procuraran els contactes amb el republicanisme portuguès. En una de les fases més intenses d'aquest procés, l'esclat de la Primera Guerra Mundial, el recordatori de Maragall i el seu ideal ibèric serà assumit amb tota normalitat⁵⁶.

⁵³ ROVIRA Y VIRGILI, Antonio. *Op. cit.*, p. 292-293. Malgrat la data relativament tardana d'aquestes afirmacions, ens sembla important considerar-les pel que tenen de síntesi del pensament federalista i catalanista. El capítol III, «El Iberismo» (p. 285-293) és una òptima via d'accés a la problemàtica iberista en el context del nacionalisme català. Altamira, en la segona edició de l'assaig esmentat, va replicar aquesta consideració de Rovira i Virgili: «A pesar de todo esto, yo sigo creyendo en la raiz ibérica común y en la realidad de una psicología española. Creo en ella, sinceramente, científicamente, sin la menor intención política» ALTAMIRA. *Op. cit.*, p. 81-82. Val a dir, que els dos assajos es van publicar a la mateixa editorial, tampoc no cal insistir massa en la suposada manca d'intencionalitat política d'Altamira ni en el científisme del seu raonament.

⁵⁴ BROSSA, Jaume. *Conferencias den Jaume Brossa: Ateneu Barcelonès 6 i 28 de novembre de 1906*, p. 22.

⁵⁵ «He de senyalar de passada que a mi, català que estima moltes coses belles de Catalunya, lo que més m'interessa del nacionalisme es lo que conté d'anti-ibèric» BROSSA, JAUME. *Op. cit.*, p. 27. Més endavant, en una al·lusió directa a Maragall, escriu: «Pera evitar aquestes sotragades en Maragall, que s'ha sentit en l'ocasió presenta inspirat per la tradició de Catalunya, invita an el jovent discol i malcarat a que sen vagi més enllà de les fronteres, pera que ab les seves inquietuds i impaciències no faci nosa dintre casa. Jo aprovo aquest consell, però per diferent motiu, puix jo crec que la deslliurança de Catalunya es necessari qui vinguin corrents intel·lectuals de fora», p. 31. En aquest cas, doncs, Maragall és pres per un element refractari al canvi que ve de fora, insensible als corrents adoptats per la joventut, en definitiva, per un conservador.

⁵⁶ La revista *Iberia*, plataforma de propaganda del bàndol aliadòfil a Catalunya i dirigida per Claudi Ametlla, pretenia erigir-se en la realització d'un desig que, en la correspondència Unamuno-Maragall, van formular tots dos intel·lectuals: una publicació peninsular en les tres llengües iberoromàniques, expressió pura de l'ideal ibèric. *Iberia*, però, tan interessant en molts aspectes, va fer un ús del català i del portuguès més aviat anecdòtic: la preeminència del castellà va ser abassegadora. La Primera Guerra Mundial va ser un catalitzador del nacionalisme català en què es van activar tots el marcs ideals sobrefronterers per tal de projectar-se internacionalment: «Aquesta hora històrica és també per l'oblidada Catalunya l'hora de l'alliberament [...] Aquella Catalunya mediterrània, germana de la Provença, aquella

Ibèria, mare aimada

Ens sembla extraordinàriament complex poder descabdellar tots els topants significatius d'ibèric i d'iberisme perquè els conceptes són més dinàmics del que, a primer cop d'ull, s'ha anat pressuposant⁵⁷. Maragall no deixa de corregir-se: i les denominacions ballen, sense acabar de concretar-ne cap. No volem, per això, desestimar la seva importància; però és evident que el seu context i ús determina la seves funcions. Intentar establir una cronologia i una aplicació rígida respecte a l'ideal ibèric maragallà presenta més inconvenients que certes. És evident que Maragall ha de ser en el relat del naixement de l'iberisme catalanista: la seva autoritat va ser referida tothora pels prescriptors d'aquest corrent ideològic present al llarg del segle XX. Altra cosa ben diferent és preguntar-nos de quina Ibèria es tracta i, sobretot, quina tipologia d'iberisme hi ha al darrera de l'ideal ibèric maragallà⁵⁸.

Iberisme i ibèric ha estat en boca del nacionalisme tant de l'espanyol com del portuguès, sense qüestionar-se ni per un moment la independència política dels dos estats. Exemple preclar seria l'ús que en van fer la *Geração dos 70* portuguesa: el científic social els feia combatre vells conceptes i replantejar-se nous models identitaris. Però, per posar un cas, Oliveira Martins, l'autor de la *História da civilização ibérica*, no es pot considerar un militant de la causa iberista⁵⁹. O Eça de Queirós, aquell

terra de la llibertat, aquella federació enemiga de l'esclavitud dels pobles que s'alça avui a renovar l'Espanya decaiguda, amb el somni d'una nova Ibèria, i amb el somni més vast d'una lliure Federació de les Nacions d'Europa» NAVINES, M. «El triomf». *Els amics d'Europa*, 23 (II-1919), p. 3, cf. NUÑEZ SEIXAS, Xosé Manuel. *Internacionalitzant el nacionalisme. El catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1936)*. Catarroja-València: Afers, 2010, p. 66.

⁵⁷ L'objectiu final seria ajustar un espectre de significacions i funcions amb l'accepció que anota, per exemple, l'*Enciclopèdia Catalana* de «doctrina dels qui pretenen la unió política de les diferents nacionalitats de la península Ibèrica». Certament, aquest encaix no sempre és possible. Rovira i Virgili ja va detectar la diversitat de tendències iberistes estrictament polítiques en el seu temps: «Dentro de esta solución [la ibèrica], contiéndose en realidad soluciones diversas y aún opuestas. Hay el iberismo de los unitarios castellanos que sueñan en conquistar Portugal y reintegrarlo a la unidad española, por considerar que la tierra portuguesa no es sino un pedazo de la patria hispana; éste es un pseudo-iberismo, que no es sino castellanismo violento. Hay el iberismo de los que quisieran llegar a la unión federativa de España y Portugal (Salmerón). Hay el iberismo de los que defienden la federación regional peninsular, siendo Portugal uno de los estados regionales (Pi y Margall, Almirall). Hay el iberismo de los que parten del reconocimiento de tres nacionalidades ibéricas –Portugal, Castilla y Cataluña,--o de cuatro contando a Vasconia, para formar con ellas un Imperio federal (Prat de la Riba). Hay un iberismo de los que creen que, por debajo de las diferencias nacionales peninsulares, existe una raíz ibérica que exige la hermandad de los pueblos de la península dentro de un régimen de libertad (Oliveira Martins, Maragall)» ROVIRA, Antonio. *El nacionalismo catalán. Op. cit.* p. 285-286. És, doncs, significatiu que Rovira i Virgili situï Maragall en un subgrup vague, en una mena de llimbs de germandat i de règim de llibertat, distanciat tant del federalisme (Pi Margall o Almirall) com del catalanisme tradicional (Prat de la Riba), i al costat d'un intel·lectual portuguès (Oliveira Martins) que no sabem fins a quin punt Rovira (o el mateix Maragall) arribaren a conèixer amb deteniment la seva obra. Respecte a la valoració que Rovira va fer de la *raiz ibérica*, cf. *supra* n. 53.

⁵⁸ Tenim present, com no podia ser d'altra manera, l'estudi que ha situat l'iberisme en el context català de tombant de segle i n'ha assenyalat el seu caràcter evolutiu: MARTÍNEZ-GIL, *El naixement de l'iberisme catalanista. Op. cit.*

⁵⁹ Oliveira Martins coneixia de prop Espanya perquè hi va treballar com a enginyer de mines. És des d'Andalusia on redacta, per exemple, *Portugal e o socialismo* (1872) o l'assaig camonià: *Luziadas* (1879). Molt obsedit pel caràcter antropològic de les formacions nacionals és també autor d' *Elementos de anthropologia. As raças humanas e a civilização primitiva* (1881). No és gens estrany, doncs, que en un recull memorialístic sobre els records de les seves etades per Espanya, recreï amb aquestes paraules les més suades consideracions dels caràcters regionals: «Quem quizer sentir de perto e na sua pureza o caracter da Hespanha heroica, ha de vir aqui e commungar com o povo. No centro, em Madrid, fundem-se todos os caracteres regionaes unidos sob a hegemonia castellana, o andaluz buliçoso e imaginativo, o valenciano quasi mouro, o aragonez quadrado e duro, o catalão industrioso e activo, o basco, o navarro e

escriptor que tant admirava Maragall, va fer evident aquella llei segons la qual ser portuguès passa per no voler ser espanyol. Fèlix Cucurull recordava i traduïa de Teófilo Braga —«un dels més decidits forjadors, en teoritzar sobre el futur democràtic de la Península ibèrica»— aquestes paraules: «La política científica i general, que és verament la política que es destaca dels empirismes governamentals, ha de reconèixer els antecedents històrics i disciplinar en un conjunt social aquestes energies persistents. Catalunya, Castella i Portugal accentuaren llur individualitat ètnica, destruint la unitat de l'Imperi àrab a la Península, expulsant els sarraïns i constituint-se en Estats lliures. Avui cal destruir per sempre més la falsa orientació amb vista a la unitat ibèrica, fundant aquests tres organismes inconfusibles una confederació conscient, racional, històrica i democràtica, de les tres indestructibles nacionalitats peninsulars.»⁶⁰. Aquest pensament, tret d'un accent meridianament republicà del portuguès, podria haver-lo subscrit també Maragall. Amb tot, no creiem forçós recordar que Braga va ser president de la Primera República Portuguesa i que la praxi política d'aquest nou règim en cap cas es va destacar per unes iniciatives de caràcter iberista⁶¹. Com si d'alguna manera el discurs iberista no superés mai la fase d'idealitat; una mena de fatalitat, de desig fallit i, també, és clar, una constant relegació d'un ideal que troba persistentment més obstacles que adhesions. El marc peninsular configurava l'anàlisi d'una part significativa de l'elit intel·lectual portuguesa, però no forçosament passava per la voluntat política de l'establiment d'una organització conjunta de la península.

L'article nonat «La verdadera cuestión previa» de Joan Maragall es va publicar com a inèdit en l'*OC II*. El poeta el va enviar a Ortega y Gasset el 29 de juny de 1910, juntament amb una carta on justificava la seva redacció esperonat com a resposta d'un article del pensador madrileny. Maragall havia desestimat publicar-ho perquè el públic no en trauria profit, però, com que *havia posat part de la seva ànima*, creia que Ortega n'havia de conèixer el contingut. En aquest article trobem en bona mesura compendiat el seu ideal peninsular i, també, les seves justificacions. La recerca d'una simetria entre el conflicte català-castellà amb el portuguès-castellà té de retruc un efecte que Maragall no esmenta, que és la internacionalització del cas català⁶²; un efecte que cal tenir molt en compte en l'evolució de l'ulterior iberisme, una falca per fer saltar el catalanisme més enllà d'un conflicte intern espanyol. Portugal, recordem-ho, vivia un procés polític efervescent que el feia formar part, vulgues no vulgues, de l'opinió pública internacional i, en particular, de l'espanyola: l'1 de febrer de 1908 hi havia hagut el regicidi de Carles i el seu hereu Lluís Felip en ple centre de Lisboa o el 5 d'octubre d'aquest mateix any de 1910 es va proclamar la Primera República. Cal esmentar que el republicanisme portuguès, a l'oposició, havia vist amb simpatia els moviments

o asturiano, ingenuos, fieis e fortes, o gallego perspicaz e paciente e o extremeño aventureiro» OLIVEIRA MARTINS, J. P. *Cartas peninsulares, Edição póstuma*. Lisboa: Parceria António Maria Pereira, [s.d. 18..?] p. 208.

⁶⁰ CUCURULL, Fèlix. «Sinibaldo de Mas i l'iberisme centralista». *El Pont*, 37 (1969), p. 18-19.

⁶¹ Un exemple el trobem el maig de 1919 quan la Unió Catalanista va fer arribar un memoràndum reivindicatiu dels drets nacionals catalans als delegats portuguesos Afonso Costa i Leonardo Coimbra, tots dos amb contactes directes amb el món polític i intel·lectual català, per tal de fer-lo arribar a instàncies internacionals a París. Es volia que aquesta defensa tingués una clau ibèrica i confederal. Els polítics portuguesos, però, van lliurar el memoràndum a les autoritats monàrquiques espanyoles i no el van presentar mai a París; cf. NUÑEZ SEIXAS, Xosé Manuel. *Op.cit.* p. 79.

⁶² «La cuestión catalana es la cuestión ibérica y mientras no se trate paralelamente la relación entre la España castellana y Cataluña, con la relación entre la España castellana y Portugal, no creo que se pueda decir cosa de algún fundamento» *OC II*, p. 770.

secessionistes a l'altra banda peninsular; tanmateix, quan arribi al poder, mantindrà una política conciliadora amb l'estat monàrquic espanyol⁶³.

En aquest article, Maragall torna a insistir en el caràcter trinitari de la pàtria, per tant, no hi ha conflicte ni contradicció, perquè és una i tres⁶⁴. El providencialisme, combinat amb el determinisme biològic, l'*autoctonisme* que en deia Brossa, naturalitza qualsevol identificació. Però és sobretot aquesta actitud, i no pensament, d'integració (germanor o harmonia) que queda palesa insistentment en el discurs.

L'obra de Maragall planteja dubtes elementals per a aquells qui vulguin fer-lo un defensor a ultrança de l'iberisme més convencional (com també de l'occitanisme)⁶⁵. Malgrat que versos i arguments del poeta han bastit discursos ideològics i nacionals diversos i contradictoris, s'ha de fer l'esforç de llegir la seva obra en les coordenades en què es va produir. Cal incorporar l'iberisme en la nostra historiografia cultural tenint present que, com el mateix catalanisme, es tracta d'un concepte més ambigu i dinàmic del que segurament ha estat vist. En el cas concret de Maragall pensem que algunes de les observacions fetes sobre la distància que va prendre respecte a Prat de la Riba o al catalanisme, es poden estendre vers l'iberisme. No és (només) una qüestió de protagonisme polític (o personal) allò que distanciava Maragall de Prat, sinó que el poeta no va maldar per una construcció d'un nacionalisme políticament operatiu⁶⁶. Maragall no va ser mai doctrinal. La força creadora sorgida d'aquests ideals emergents –Ibèria, l'Espanya gran o Catalunya–, era per damunt de sistemes polítics o socials. Força que pot semblar caos, o com a mínim produïa la incomprensió o el rebuig d'aquells qui cercaven la civilitat. Maragall va exposar el problema d'encaix entre els pobles però no va prescriure sobre la unió política ibèrica o occitana, ni tampoc va

⁶³ Amb tota la prudència que calgui, no deixem de veure certs paral·lelismes entre l'expansivitat de l'iberisme i de l'occitanisme. Quan més a tocar es troben les estratègies per avançar en ferm en ambdues direccions, s'esvaeixen els ideals i hi ha un retorn als límits estrictes de cada territori. Quan l'efervescència del moviment catalanooccità semblava trobar-se en el seu punt més dolç, arriba el manifest de 1934, en què la intel·lectualitat catalana amb alguns dels noms més proclius a l'occitanisme, fa pública la seva renúncia a la *reintegració* occitana per no malmetre una ferma consciència nacional. En paraules de J.V. Foix, en un altre temps paladí de l'occitanisme, aquest ideal era una «concepció extrema i decididament lírica», cf. RAFANELL. *Op. cit.*, p. 1115. Rafanell en parla a bastament al capítol: «1934: Any Zero», p. 1103-1415. Paral·lelament, l'iberisme quan toca i es pot defensar en instàncies internacionals, no troba qui n'advogui decididament el seu desenvolupament. ¿Per a molts del seus mentors, l'iberisme i l'occitanisme són, al capdavall, un pur tactisme?

⁶⁴ «No me habléis más de civilización, ni de cultura, ni ideales comunes superiores, ni me habléis, en una palabra, de España, si antes no habéis encontrado la manera de dármela toda, íntegra, natural, alma y cuerpo, trina y una, como su lengua... como su espíritu que quiere volar libre del Mediterráneo al Atlántico, sin obstáculos, sin fronteras, pero también –entendedlo– batiendo todas, todas, todas sus alas» *OC II* p. 771.

⁶⁵ Sense cap mena de dubte, el text més rellevant que escriu Maragall sobre la relació entre Catalunya i Portugal és el «Pròleg al llibre català-portuguès d'en Ribera i Rovira» [1906] *OC I*, p. 827-830; cf. MARTÍNEZ-GIL, Víctor. «Un pròleg iberista per a un llibre lusitanista». Dins *El naixement de l'iberisme catalanista*. *Op. cit.* p. 239-254. La figura de Ribera Rovira és cabdal en la relació d'ambdós països i en la formulació d'un iberisme catalanista. Serà el lusitanista català qui, per exemple, el 1907 dictarà una conferència-concert a Abrantes sobre *O génio peninsular* on hi haurà poesia, cançó popular i iberisme catalanista. És, per això, que trobem a faltar un esment més determinant a Maragall, que uns mesos abans li havia prologat el seu llibre i beneït el seu apostolat lusòfil. Trobem comentats Valentí Almirall i Prat de la Riba on, en la confluència política del seus postul·lats, hem de buscar l'iberisme catalanista. Per contra, de Maragall, hi ha una referència (sense citar-lo) escadussera de *La Sardana* i una altra de no massa consistent pel que fa a un programari polític: «Ambos povos [Portugal i Catalunya] —como diz o nosso insigne Maragall— teem muitas cousas para se dizer; e o dia em que em que venham falar-se e se compreendam, nascerá um novo ideal na Iberia» RIBERA Y ROVIRA, I. *O Génio Peninsular. Conferencia publica realizada na noite de 13 de abril de 1907 na "Sociedade João de Deus" de Abrantes*. Porto: Renascença Portuguesa, 1914, p. 54.

⁶⁶ Segim MORA, Antoni. *Op. cit.*, p. 14-15.

trobar contradictoris el cantar per uns ideals que resultaven problemàtics per aquells qui els entenien com a doctrina política. No va procurar l'hegemonia ideològica i menys la síntesi, sinó que sempre es va trobar a gust en el contrast, en el flux i reflux d'una pluralitat de pensaments⁶⁷. Tanmateix, a la seva mort, aquell «àngel de l'autenticitat» en diferit acabarà molts cops acompanyant discursos unívocs, rígids, allunyats de la sensibilitat evolutiva per a la qual el poeta sempre va maldar.

Lévi-Strauss va dir que l'home no cerca la veritat primàriament, sinó la coherència; no cerca la distinció científica entre ver i fals, sinó una visió que satisfaci el seu ànim. Encertades paraules, les d'un antropòleg escèptic, que podríem aplicar-les al vitalista Maragall. El poeta català va viure un context polític i social molt complex, d'un canvi fulgurant, que va trossejar doctrines i praxis polítiques. Amb tot, precisament el seu vitalisme d'arrels ben diverses va ser capaç de sobremuntar conflictes, contradiccions o distincions per la inequívoca solidesa de la seva veu poètica.

En cada platja fa son cant l'onada
mes terra endins se sent un sol ressò,
que de l'un cap a l'altre a amor convida
i es va tornant un cant de germanor;
Ibèria! Ibèria! Et ve dels mars la vida,
Ibèria! Ibèria! Dóna als mars l'amor.

⁶⁷ En aquest sentit, anem les paraules de Marfany al respecte: «Sobre aquest tema [l'ideal ibèric] ja s'ha escrit molt, i en general en un to purament líric, bàsicament perquè és molt difícil de parlar-ne de cap altra manera. Aquest seu "ideal ibèric" no és la proposta d'una solució federal al problema polític d'Espanya, sinó exactament un ideal, l'ideal federal, sí, però "no encerrado en el abstracto doctrinarismo del pacto y de una forma exterior de gobierno, sino abierto a un nuevo sentido", un ideal que "abre, en fin, al porvenir humano su más bello horizonte". Perquè la qüestió no és de trobar una fórmula per a la lliure i feliç convivència de les diferents nacionalitats peninsulars, sinó, com diria ell mateix en la versió poètica de l'exposició d'aquest ideal, de parlar de Castella al mar. El que Maragall proposa no és una política, sinó "un sol que nos caliente el alma", una fita espiritual a assolir. I encara més enllà, si un dia l'aconsegüem, hi ha la unió dels pobles neollatins, i més lluny qui sap quines altres metes, en aquesta inacabable recerca d'una quimera que ens mogui sempre endavant en un constant procés d'espiritualització individual i col·lectiva, que és el de debò importa» MARFANY, J.-L. «Pròleg» a MARAGALL, Joan. *Articles Polítics*. *Op. cit.*, p. XIX. Tal i com recentment ha defensat Antoni Mora això no fa caure Maragall en una mera abstracció, sinó més aviat al contrari: assumeix amb tota la seva complexitat i concreció els ideals individualment i precisa el poble de què parla; cf. MORA, Antoni. «Un cert concepte de poble». Dins TERRICABRAS J.M. (ed.). *Joan Maragall, paraula i pensament*. Girona: Documenta Universitaria, 2011, p. 165-186.